

БАЩА НА БЪЛГАРСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ

Един поглед върху политическата дейност на Петко Славейков

Доц. д-р инж. Георги Кокеров

Петко Рачов Славейков е известен наш интелектуалец, който се различава от останалите възрожденци и от своите съвременници. Поет, писател, журналист, публицист, общественик, народопсихолог – това е Петко Славейков след учителството. Животът му е низ от събития, стъпала към благородството и съвършенството, изпълващи живота му. Във всяка своя дейност се проявява като българин, човек и гражданин. И това са стъпала от службата на Петко Славейков на България като политик. Уверено може да се каже, че българската демокрация започва от него и неговата дейност до Освобождението и след това. Като че ли либерализмът на новоосвободена България започва от дейността му в Учредителното събрание и в следващите Народни събрания. Заглавието не е славословене, а утвърждаване на един живот в служба на България, на доброто, на една истина. Действително българската демокрация започва от Дядо Славейков. Всички наши политици, „Строители на Съвременна България” се учат от него на демокрация, преданост и вярна служба на България.

Личността на Петко Славейков се формира и развива ускорено, различно от подобни процеси в други страни и народи. Тя е представителна за политическото и духовното развитие на българския народ през Възраждането. Биографията на Славейков е представителна за силата и потенциала на българския национален дух в условията на Османската империя. Формиращата се българска нация търси простор и възможности за обществена изява и реализация. Бързото му интелектуално и културно развитие го довеждат до идеите на демократизма и разумния умерен радикализъм. Това не само е наложено от условията на Империята, но и от политическите реалности. Българското Възраждане трябва да преодолява не само религиозния фанатизъм на ислямистите, но и враждебността на православна Русия. Идеите на Славейков и неговия умерен радикализъм създават почвата за либерализма в политическата и културната дейност на българите. Дейността на Славейков събужда българите за обществена активност и катализира техните корпоративни способности. В църковните борби и в други обществени действия българите се проявяват като дружни и последователни^x. Благодарение на неговата дейност българите разбират кои са приятели и кои врагове на българския национализъм и стремежа на българския народ към национална самостоятелност.

По своеобразен начин се формира, развива и укрепва демократизмът на Дядо Славейков. Това се отнася и за другите наши политици и интелектуалци, „Строители на съвременна България”. Константин Стоилов, Иван Евстр. Гешов и др. учат в престижни европейски университети и техният мироглед, политически схващания се формират в условията на европейската демокрация и силно влияние на идеите на Френската революция и революцията от 1848 –

^x След извоюване на църковна независимост голяма част от българския народ разбира, че Русия не е безкористен приятел на българския народ. Пълното отрезвяване настъпва в Свободна България по време на Регентството.

1849 г.. Мирогледът и демократизмът на Славейков се създават и оформят в условията на Османската империя. Те са продукт на неговите интелект и култура, създадени и развивани в специфични условия. По свой път Петко Славейков овладява идеите на демокрацията и хуманизма и те стават негово оръжие в службата му на българския народ.

В зората на своето професионално израстване и формиране като общественик и демократ българите са затънали в гъмнина и невежество. През 1846 г. Неофит Бозвели, „Един само буден сред толкова спящи“ описва така българите: "Те уста имат, език нямат, очи имат, но не виждат, уши имат, но не слушат, теглят повече от скотовете и защо - не смеят да питат, стоят просълзени горките, гледат нечувствени и умаени като гъски, ходят в темна мъгла..." Хората са затворени в себе си и обръщат малко внимание на обществените дела, камо ли да мислят или действат за някакви изменения¹. Това състояние на българите определя техния робски манталитет и жалко съществуване. Неграмотните и оскотяли хора нямат възможност да научат нещо ново, прогресът е непознат и чужд за тях. Причината за това състояние на народа е липсата на просвета и култура. Съществуващите килийни училища дават на учениците елементарна грамотност, която няма съществено значение за културата и обществената дейност хората.

В условията на деспотичната военно-полицейска държава съществува самоуправление на българите в религиозната община. Общината е една българска национална организация с определени демократически инструменти: свободно обсъждане, вземане на решение с мнозинство на гласовете, контрол на финансовите разходи. Заемането на изборни длъжности в селищата по онова време е белег за култура, професионални способности, лично достойнство и обществен авторитет. Така всички членове на общината участват в изборите и вземат решения и избират или утвърждават учителите.

В тъмнината на робството проблясват искрите на истината и демокрацията. Те са предизвикани повече от идеите на православието и общочовешкия морал. Започналото национално Възраждане активира творческия потенциал на българския народ. Така се появява необходимостта от просвещение и култура, които изискват скъсване с килийните училища.

Твърде млад (на 16 години) Славейков става учител и се сблъсква с българската общинска власт. В себе си носи определен демократизъм, наследен от баща му – търновски занаятчия, активен член на търновския казанджийски еснаф. Младостта и ентузиазмът го правят твърд, активен и действен борец за правдата, образованието, културата. Младостта, образованието и културата му дават сили, вяра и енергия за да устои на преследванията и изпитанията, на които е подложен.

Започва учителството в сложно и преходно време. Килийните училища са показали своята несъстоятелност. Новите условия искат и нови хора, нови учители. Фактът, че българите вече търсят нови учители показва, че те чувстват необходимостта от ново, съвременно училище. В селата все още са силни позициите на старите и неуки, некултурни хора, които наемат учител както се наема селски пастир. Дори смятат пастира за по-важен от учителя. Това добре се проявява при намането на младия Славейков за учител в с. Михалци. Мнението на "силните и авторитетни" селяни, членове на Общото

¹ 15 години след укора на Бозвели Левски се врича на същия този народ и след още 15 години "умаените" българи удивяват Европа със саможертвата си от април 1876 г. .

събрание цени повече пастирите от учителя. И това е по времето (1843 г.), когато Европа започва да се тресе от идеите на Революцията от 1848 – 1849 г. От такава база започват учителската кариера и обществената дейност на младия човек. След 20 години синовете на тези селяни и учениците на Славейков вече са заявили волята си за свобода и демокрация. Това представя характера и душевността на българите, бързината на общественото развитие, силата на Българския дух.

В просветно и културно отношение българите са изостанали с десетки години от европейските народи. Дългият път на духовно и културно развитие българите извървяват за 30-тина години. В края на 19-ти век българските студенти са отличници и гордостта на европейските университети. Тези младежи се завръщат в свободното си отечество и заемат места в държавната администрация, в икономиката и просвещението. Те носят не само идеите на демокрацията, но и съвременните средства и методи за управление на икономиката и обществото².

Учителството за младия Славейков е школа за демокрация и гражданско поведение. Като учител е близо до селяните, опознава ги като хора, личности. Той учи не само своите ученици, но и техните родители. Внимателно и коректно се бори с ретроградните подражания и вредни навици. С това не само и не толкова облагородява хората, но развива техните корпоративни чувства и положителни качества, особено необходими за демокрацията. В тези години си навлича омразата и преследването на търновския владика-фанариот Неофит. Това определя и отношението на някои чорбаджии към младия учител. Та на младия Славейков не е никак лесно. Принуден е да работи и се утвърждава в условията на предварително отричане на всичко добро, положително. В тези години и тежките условия Славейков оцелява благодарение на здравите и силни човешки качества, запазени в голяма част от българските чорбаджии и на обикновените хора³.

Преследването на висшия клир калява младия учител и укрепва волята му в борбата за справедливост. Първия период на учителстването (1843 – 1864) е белязан с постоянни трудности и несгоди, които не разколебаават Славейков, а укрепват и каляват неговото гражданско поведение. Във всички места, където е учител Славейков е в кипежа на обществения живот, свързан с най-будните, млади и енергични българи, авангарда на българската нация. Младите и будни българи са осъзнали своята обществена същност и национални задачи. Съвсем естествена е борбата за църковна свобода и културна автономия. Църковната свобода създава условия за развитие и укрепване на националното самосъзнание.

Преди църковната свобода се развива движението за просвета и култура на българите. Образователната система е в ръцете на общините и те организират самостоятелни училища във всяко селище. Училището е атрибут на икономическото развитие и авторитета на селището. В тези условия

² Благодарение на тези българи младата Българска държава бързо заема достойно място сред европейските народи. В началото на миналия век България е с най-силна икономика в Югоизточна Европа.

³ Учителството на връстника на Славейков Христо Г. Данов (1828 – 1911) преминава в много по-добри условия. Когато наемат Дядо Данов за учител в Перушица (1850) някои перушенци добавят към заплатата свои средства за да го задържат за учител в селото. Много от учениците на Дядо Данов са активни участници в Априлското въстание. Един от тях е известния след Освобождението общественик и църковен деятел Архимандрит Теофилакт (Хаджи Георги Митев Хаджитилев 15.01.1843, Перушица – 30.10.1912, София)..

образованието и културата на селището и на неговите жители се определят от интелекта и културата на учителите. Те определят съдържанието на учебните програми и обема от знания, които дават на учениците. Училището и учителите създават основата на бъдещата българска национална държава, на българското национално-освободително движение⁴. Славейков тръгва към демокрацията чрез просвещение. Литературата донася в Османската империя идеите на Френската революция и европейските демократически идеи. Той приема просвещението и културата като инструменти, стъпала към демокрацията, прогреса и съвършенството. „Славяноболгарское детоводство” на Неофит Бозвели възбужда неговото родолюбие и жертвоготовност в името на народното дело. В характера на младия човек се появяват нови черти, които се проявяват в неговата обществена дейност. Той вече не е само и не толкова учител. Вече е общественик, отличава се от хората в селищата, където е учител. Това прави впечатление и му спечелва авторитет и уважение. Вижда се, че учителят работи и се грижи за „народните работи..

Учителската професия позволява на Дядо Славейков да вникне в душата на българите и опознае народопсихологията. Това е особено ценно в бъдещата негова обществено-политическа дейност. Заедно с това се запознава в подробности с бита, езика и обичаите – все неща, разкриващи и представящи българската душевност и особеностите на българския национален дух. Уверено може да се каже, че в най-ранна възраст Славейков има възпитание, определени предварителни знания, които са особено ценни в изследването на душевността и събирането на народни умотворения. Като че ли той е първият, който целенасочено се заема с изследване на народопсихологията и със събирането на народни мъдрости⁵.

В бъдеще Дядо Славейков става един от „Строителите на Съвременна България”. Нещо повече. Той учи и възпитава много от тези строители. Уверено може да се твърди, че училището, просвещението са основа на демокрацията. Благодарение на новото, съвременно училище се развива и укрепва българския народ в условията на деспотичната Османска империя.

В началото на своя жизнен път и обществена дейност е подложен на обиди, оскърбления, преследвания, арести. Това са все инструменти, с които обществото и държавата насилват различните и се стараят да ги направят еднакви – еднакво смирени и послушни (Прекалена глава сабя не я сече). Точно смирението и еднаквостта спират прогреса и не позволяват развитието на общественото съзнание. Славейков и други учители като него разбиват старите ретроградни разбирания на българите, налагани от чорбаджиите. Благодарение на новите идеи започва преобразяването на българското общество. Учителите като носители на знания и култура разтърсват българите и ги изваждат от състоянието на летаргия и незаинтересованост. Дейността на младите учители, овладяли взаимоучителната метода започват да изменят българските училища.

Като учител Славейков дава грамотност, знания и култура на учениците си. Заедно с учениците учи, образова, възпитава техните родители и близки. Самото присъствие на учителя в селището действа благотворно върху душевността на българите и обществения ред. Селищата със светски училища и

⁴ Голяма част от българските революционери, участници в революционното движение са учители и активни дейци на читалищното дело.

⁵ Найдено Геров (1823 – 1900) започва работата си по създаването на Речника на българския език по-късно.

съвременни учители са авторитетни и печелят възхищението на съседите си от околните села. Знанията и просветата винаги са носители на прогреса, на доброто⁶. Така Славейков е и учител по демокрация. В неговата дейност на първо място е личният пример – в училището, в читалището, в обществото. С това привлича хората и прокарва идеите на доброто, на демокрацията, хуманизма и прогреса. Природният интелект и широката и постоянно обогатяваща се обща култура позволяват на Славейков да прави свои тълкувания на народните мъдрости, различни от общоприетите. Така по своеобразен начин прокарва идеите на новото, на стремежа към свобода и създаване на българска държава. Той извежда идеите на демокрацията от народните традиции, от непреходните ценности на българите, пренасяни с народните песни и мъдрости.

В годините, когато започва учителството и през цялото учителстване идеята за свобода на българите съществува още в латентна форма. В годините преди Кримската война (1853 – 1856) малко са българите, работещи за тази идея⁷. Тази дейност на младия Славейков се определя от някои изследователи като просветителска. Формално това е така, защото е учител и основното му внимание, сили, енергия, старание са насочени в училището и в просветната дейност въобще. Заедно с просвещението дава на любознателните селяни култура и идеите на демокрацията. Той разбира просвещението като инструмент на демокрацията и това е съдържание на целия му живот.,

Славейков е с революционни идеи и по призвание, и по рождение. Неговият баща е един от неразкритите участници във Велчовата завера (1835). Твърди се, че бащата на Славейков, Рачо Казанджията известно време е бил хайдутин⁸. В зората на своята обществено-политическа дейност (преди Кримската война) изказването на революционни идеи не е така лесно и безопасно. Българите в Османската империя са покорна и послушна рая. Всяко свободомислие се преследва и наказва жестоко. Въпреки това през 40-те години на 19 век в Европа се чувства духът на приближаващата революция от 1848-1849 г. Натрупаното обществено напрежение се проявява във всички области на обществения живот. То е толкова силно, че управниците са безсилни да се справят с настъплението на прогреса и стремежа на народите към хармония и съвършенство. Това прониква и в Османската империя, макар че тя е твърде изостанала от европейските държави. Силно се проявяват демократическите идеи сред българското население на империята. Започва националното осъзнаване на българите. Проявява се в развитието на образованието, търговията, занаятите, културата. По наше мнение, това е една от причините за „демографския бум“ сред българите, настъпил в средата на 19 век.

Допирът с народната мъдрост и общуването с народа подхранват и поддържат стремежа на младия Славейков към опознаването и овладяването на българския национален дух, носен от селяните на селата в Търновската епархия. Близостта с народа го прави жизнен и силен, истински. И това е през целия съзнателен живот на Дядо Славейков. Силите на народа му дават твърдост и увереност, вяра в постигането на крайната цел – свобода и

⁶ :Много политици, интелектуалци и общественици на “Съвременна България” започват трудовата си кариера и обществена дейност като учители.

⁷ Константин Фотинов започва издаването на списание „Любословие“ в Смирна (Измир) през 1844 г., Иван Богоров издава първия български вестник „Български орел“ през 1846 г. в Лайпциг

⁸ Топалов Кирил Възрожденци, УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 241.

независима Българска държава. Славейков събира и отразява духа на времето. Неговите действия са силни и уверени, защото са справежливи и благородни, служат на доброто, на правдата.

Без съмнение сериозно влияние върху формирането на гражданското съзнание и демократическите разбирания на младия Славейков има Историята на Св. Паисий Хилендарски. Тази велика книга-библия на българщината и на национализма му помага да осъзнае своето обществено задължение и да заеме мястото си в своя живот и в живота на България. Осъзнаването на обществената си същност и задължения отърсва Славейков от някои религиозни увлечения.

Създаването на демократическия мироглед е естествен процес и не много лесен. Това става с формирането на литературните интереси и култура. С натрупването на знания и култура се обогатяват и разширяват схващанията на Славейков за обществото и държавата. Жаждата за знания подхранва и развива желанието му за четене, самообразование. Това е важно и полезно не само за учителската му дейност, но и за неговите политически схващания⁹. Книгите и контактите с по-будните хора заедно с литературата развиват културата на Славейков и неговите демократически разбирания. Любовете към доброто и хармонията в човешките отношения мотивират действията и живота му по пътя на България. Изминава пътя от учител до виден общественик и държавник, един от „Строителите на Съвременна България“, министър и Председател на Народното събрание.

Важно място във формирането на Славейков като общественик и демократ заема запознаването му с произведенията на Неофит Бозвели в библиотеката на училището в Свищов. От Бозвели взема духа на национализма и борбата срещу фанариотите, за самостоятелност и утвърждаване на българите като нация в Османската империя. Много преди Освобождението той осъзнава своята мисия и роля в националното събуждане на българския народ. Трябва да бъде разсеяна тъматата на невежеството, което държи българите в робство. Невежеството държи българите в духовно и политическо робство. Само просвещението ще освети пътя на българския народ към свобода и съвършенство. Затова толкова силно работи за усъвършенстване на българските училища. След 1856 г. в тази дейност се включват и читалищата – една чисто българска културна институция, оригинална и самобитна. На първо място в просвещението Дядо Славейков поставя училището. След години започва да работи за създаване на българска гимназия в Цариград¹⁰. Този проект не се осъществява..

Славейков е активен и обществено ангажиран е в Цариград. Включва се в борбите срещу фанариотите за автокефална Българска православна църква. Особено важно е това като част от национално-освободителните борби. В борбата за самостоятелна църква Дядо Славейков е твърд и последователен националист. Включва се в черковните борби в заключителния етап след 1860

⁹ Славейков няма достъп до библиотеки, литературни издания и периодика. По това време изборът на литература в условията на Славейков не е особено богат.- „Неделник“ на Софроний Врачански, „Житие святого Алексия, човека божия“ на Константин Огнянович, „Рибен буквар“ на д-р Петър Берон, „Цветообрание“ на Анастас Кипиловски, „Кратка свещена история“ на Василий Ненович.

¹⁰ В средата на 19 век Цариград е най-големия български град. В него живеят над 50000 (по някои сведения 80000) души. По това време д-р Иван Богоров работи за създаването на Български университет в Цариград.

г. Проявява се като безкомпромисен и се нарежда сред най-радикално настроени участници. Неговите вестници „Гайда” и „Македония” имат силно влияние сред народа и привличат в църковната борба все повече българи. Вестниците му привличат и вниманието на европейските дипломати в Цариград. То цялото движение е националистическо и като цел, и като съдържание. Само любовта към българското и предаността на християнството са условие за успеха.

Във вестниците си заедно с идеята за независима Българска православна църква представя на българите истината. Всички да знаят, че не трябва да се чака помощ от вън. Никой няма да помогне на българите. Спасението, развитието, величието на българската нация е в ръцете на българския народ. Църковната независимост ще дойде само след твърда и настойчива борба на българите с мирни средства. Българската православна църква представлява българския народ не само в Османската империя, но и пред Европа и света. Така се утвърждава Българската нация и българите престават да бъдат „рая” сред поданиците на Султана. Така се ограничават имперските стремежи на Русия за завладяване на българските земи и включването им в състава на Руската империя като „Задунайски (заддунавски) територии”. Уверено може да се твърди, че борбата за църковна независимост ограничава, слага сериозна пречка пред руската политика за завладяване на земите от Османската империя, населени с българи.

Църковните борби бележат подем на Българското Възраждане и обществената активност на нацията. В тези условия особено важна е ролята на „бялото” духовенство. Тази категория духовници са много и са най-близо до народа. Те изпълняват своята длъжност в тясно сътрудничество с народа, с неговите тъги и радости. Енорийските свещеници и скромните калугери от манастирите носят Божието слово до всички българи – чорбаджии, интелигенция, селяни. Тези духовници са призвани и длъжни активно да участват в обществения живот. Те са по-близо до миряните, отколкото до клира. Те прилагат, спазват строгите догми на канона и в същото време са пред очите на паството си. Тези българи възпитават не само и не толкова със знания и култура, колкото с личен пример и живо слово.

Славейков изразява недоволството си от поведението на някои низши духовници, които са посветени за служба на църквата и паството Със своята небрежност и формално отношение към задълженията си те са „безучастни в светия подвиг на народното образование.” С това вредят на просвещението на народа и възпитанието му в служене на доброто съгласно повелите на православието Това пречи на възпитанието на народа в духа на демокрацията и утвърждаването на прогреса. Особено важна е позицията на духовенството в условията на съборното начало в управлението на църковните дела след създаването на Екзархията. Ако духовниците не осъзнаят своята обществена функция и длъжности пред миряните може да се опорочи и компрометира съборното начало. Това тревожи Славейков в хода на църковната борба. Неговите идеи намират широка подкрепа сред народа и енорийските свещеници, което благотворно влияе на уреждането на Екзархията от Църковно-народния събор.

Църковната борба завършва успешно с издаването на Султанския ферман от 27.02.1870 г. Той е член на Църковно-народния събор, който учредява Българската екзархия (23.01.1871) и избира Български Екзарх. Той е активен и много действен член на Събора. Позицията му е клирът да се

занимава с каноничните въпроси. Светските въпроси да се решават от събора^x. Защишава твърдо и неотстъпно демокрацията в създаваната Българска православна църква. Настоява за силна роля на светското начало в управлението на църковните дела. Създаването на Екзархията и организацията на Българската православна църква го разочароват. Създадената организация не отговаря на неговите разбирания за демокрация и участие на народа в управлението на църквата. Обявява се твърдо и решително против „калугерократията“. Смята, че тя нарушава съборния принцип в управлението на църквата, защото иска чрез канонични съображения да ограничи действията на миряните. Именно съборното начало носи и утвърждава демокрацията в православието и управлението на църковните дела. Това е важно предимство на православието пред католицизма. Засилването на правомощията на клира силно ограничава ролята и мястото на миряните, а точно те са носителите на новото и прогреса. Именно миряните ограничават догматизма на клира, налаган в светската част на православната църква.

Предлага интересна и оригинална програма за избирателния механизъм в Екзархията. Призовава новия клир към благоразумие и уважение на народностното начало в Българската православна църква. В тази борба използва всички средства на журналистиката и литературата. Със своите позиции си навлича негативното отношение на Екзархията. Със съдействието на Екзархията вестник „Македония“ е спрял от османските власти, а редакторът е затворен. Надвисва сериозна опасност за живота му. Сега започва да страда от преследванията на Българската църква и нейния клир^x.

Като се бори за засилване на съборното начало Дядо Славейков изразява волята и желанията на българите: право на децата им да учат на своя език; право на спокойствие и гаранция за собствеността им; възможност за истинско участие в уреждането на личните работи и управлението на обществените дела. Съборното начало носи демокрацията в управлението на църковните дела, на Българската Православната църква. Демократичността на църковната борба трябва да продължи и в управлението на БПЦ. Славейков посочва нехуманността и недемократичността на съсловното деление. Участието в обществените дела и в църковните борби трябва да са безкористни

Стилът на живот и поведение в обществото са естествени, което го прави достъпен за всички хора. Това му създава авторитет и печели уважението на народа. Всички го приемат като свой, народен човек и го уважават като образован, интелигентен. Хората се радват и възхищават на неговите знания, интелект и култура. Трябва да се каже, че в средата на 19 век интелигентните и културни хора с поетични способности са рядко срещани сред българите. В същото време той е като всички останали българи – с голяма челяд, има девет деца (четири сина и пет дъщери). Добродушен и благ по характер човек привлича и предразполага към себе си всички хора. И те са мили и уважителни към него. Наричат го ласкаво Дядо Славейков – израз на всенародната любов и уважение към него за неговия алтруизъм и себеотдаване на народните дела.

^x За пръв път научихме за съборното начало в управлението на БПЦ от покойния Старозагорски Митрополит Панкратий (Павел Николов Дончев, 1924, с. Зимница Старозагорска обл. – 1995, Стара Загора), депутат в 7 ВНС.

^x По тези времена (1862) в цариградски затвор умират Братя Димитър и Константин Миладинови.

Службата на народа, на доброто и хуманизма продължава като сътрудник на различни периодични издания През 1849 г. в „Цариградски вестник“, а после и в други издания започват да се появяват негови дописки. Може да се каже, че с това започва журналистическата дейност на Дядо Славейков. Материалите му са на етнографски, фолклорни, исторически теми. По-късно тематиката се разширява и започва да публикува народни умотворения, преводи и собствени стихотворения. Това е началото на журналистическата дейност на народния учител. Като учител в Ески Джумая през 1863 г. започва да издава вестник „Гайда“, който излиза в Цариград до 1867 г. „Гайда“ е „сатирически вестник за свестяване на българите“, но в него се публикуват и много силни и впечатляващи материали за църковната борба. Особено авторитетен и четен става вестникът след като се премества в Цариград през 1864 г. Силата, енергията и борческия дух на младия Славейков превръщат сатирическия вестник в трибуна на борбата за църковна независимост.

Буйният характер и борческия темперамент на Славейков му създават определени неприятности. Османските власти му забраняват да пише остри политически статии, които се оценяват като бунт срещу властта. Това го принуждава да преименува вестника от „вестник за свестяване на българите“ във „вестник за наука и разговорка“ е през 1867 г. окончателно спира. „Просвещен народ – то е истинската сила на държавата“ пише във вестник „Македония“ и това е ръководното начало, определящо неговия живот и дейност като учител, журналист, просветител, общественик. Съвременните просвета и култура развиват знанията, уменията, творческите способности на българите. Това увеличава възможностите на всеки българин за обществена реализация, укрепване на материалното благосъстояние и авторитет.

Интелектът и културата на Славейков превръщат вестник „Македония“ в „най-разпространения и най-влиятелния български вестник в границите на турската империя през епохата на възраждането“¹¹. Вестникът става много популярен, търсен и авторитетен сред българите. Славейков добре разбира това и умело използва вестника за формиране на либерални идеи и разбирания в българското общество. Като че ли либералните идеи масово започват да стигат до българите с вестник „Македония“. Така вестникът съвсем естествено става като официален вестник на българите в Османската империя.

Дядо Славейков е съзателят на модерната българска журналистика. Преди него започват Константин Фотинов и д-р Иван Богоров, но дейността им е кратка и не толкова системна и целенасочена. Разработва обществено значими теми. Превръща своите вестници в своеобразна трибуна-училище за възпитание и подготовка на българите за демокрация и свобода. Благодарение на читалищата вестниците му достигат до всички български селища, до всички българи. Бързо вестниците достигат до българския народ. Така овладява духа на българите и умело ги възпитава и направлява. Това му позволява да противодейства и неутрализира стремежите на Митхад паша да създаде общи училища. С тези училища, по същество се потурчват българите. Славейков проваля този зловещ план за асимилация на българите.

Публицистиката на Славейков е училище за демокрация на българите, а вестник „Македония“ трибуна на прогреса. Вестникът носи не само новини на читателите си, но и представя новите идеи в образованието, литературата,

¹¹ Динеков П. П. Р. Славейков „История на българската литература“, т. 2, С. 1966, с. 301.

обществения живот. Може да се твърди, че вестник „Македония“ е европейски вестник, разнасящ европейските идеи на прогреса, демокрацията и хуманизма. В условията на Османската империя вестник „Македония“ е силен огън, разпространяващ европейските идеи на прогреса. С годините вестникът укрепва и става по-съвършен, а позициите и авторитетът му сред българите силни и устойчиви.

С особена грижа и внимание мисли и живее за училището. Новото време, новите идеи изискват ново, съвременно училище. Училището ще се преобрази от нови хора, учители със съвременен интелект и мислене. Изминал дълъг път от учител до журналист и общественик разбира задачите на училището и ги предлага в зависимост от новите условия и идеите на времето. Усъвършенстването на училището носи съвършенство в просветата и културата на българския народ. Образованите и културни хора ще работят за съвършенството и на обществото.

Чрез модерното и съвременно училище българите се приближават до европейската и световната култура и така възстановяват загубените през вековете на робството позиции. Новото българско училище носи сред българите идеите на демокрацията, хуманизма и прогреса. След Кримската война много български младежи учат в рески и европейски университети и след завършването стават учители. Засилва се практиката българските общини да изпращат младежи на свои разноски в чужбина. Тази практика има съществено значение за развитието на българското образование и култура.

Училището и читалището са инструментите за формиране и поддържане на социалната активност на българите. Те разгарят желанието и стремежите на българите за национално утвърждаване в рамките на Османската империя. Двата културни института заемат централно място в ценностната система на българския народ и са стъпала в движението на българите по пътя на прогреса. В културно отношение българите след Кримската война съществено изпреварват другите народи в Османската империя.

В условията на всенароден духовен подем и започналата борба за църковна независимост расте и ролята на духовенството. Духовните пастири на народа трябва да носят също идеите на прогреса. Заедно с Божието слово те предлагат на народа пътят към съвършенството, благословен от Бога. Смята, че духовенството е част от българския народ и трябва да е заедно с народа, да не се разграничава от него. Борбата за самостоятелна Българска православна църква има политически и социален характер. Това определя мястото на духовенството при народа и заедно с народа в борбата за самостоятелност, духовна и културна автономия. Това утвърждава българската нация и е първата стъпка към политическа свобода. Славейков категорично заявява, че духовниците трябва да приемат до край съборното начало в изграждането и управлението на Българската православна църква. Демокрацията стига до българите чрез общинското самоуправление и съборното начало в управлението на БПЦ.

Борбата за църковна независимост налага необходимостта от сериозен вестник за обединяване на демократичните сили и проповядване на идеите за църковна независимост и национално осъзнаване на българския народ. Вече утвърден журналист и публицист Славейков започва издаването на вестник „Македония“ през 1866 г., наричан от него „вестник за народа“. В програмната статия на вестника пише: „За да спомогнем според силите си в умственото и нравственото преобразование на народа ситъй честито започнато сега

напоследък под покровителството на императорското правителство, ние предприемаме издаването на "Македония".

С издаването на този вестник за народа желанието и намерението ни е не само новини да известяваме, но доколкото можем, да се мъчим, за да всеяваме в народния дух начала нравствено-политически, да се грижим за да го предпазваме от злонамерени внушения и гибелни за него чужди влияния и да гледаме да образуваме в него обществено мнение. При това още да защитаваме правдините на народа си и да отговаряме срещу клеветите и ухищенията на недоброжелателите му за което сторихме да поместиме някои статии и на гръцки език."

От страниците на вестниците "Гайда" и „Македония“ Славейков разпространява идеите на демокрацията, хуманизма и прогреса. Тези идеи се приемат с интерес от българския народ и интелигенция. Те активират съзнанието и възжеленията на прогресивната част от народа. Благодарение на тези вестници се възбуждат българите и тръгват в борбата за църковна независимост. Каравелов дава като че ли най-високата оценка на журналистическата дейност на Славейков „Из устата на г. Славейков говорят шест милиона българи“.

Журналистическата дейност на Славейков се различава от журналистиката и публицистиката на Каравелов и Ботев. Той работи в други условия и решава други задачи. Църковните борби налагат използването на либерални средства и радикалните мисли и действия са недопустими. Славейков съзнава различните условия за работа в Букурещ и Цариград и нарича това „неравенство на оръжията“. Това неравенство винаги му създава трудности в борбата за правда и демокрация в условията на Цариград. Понякога го отдалечава от своите истински другари в борбата, до които е близък като душевност, цели, стремежи, нагласа.. Спомнете си сатирата на Ботев, насочена срещу либералните средства за борба „Защо не съм“.

Либералните средства, използвани от Славейков са не по-малко действени от силната публицистика и поезия на Ботев и Каравелов. Може да се каже, че със своята дейност от Цариград разоравя и подготвя почвата за радикалните средства, проповядвани от Букурещ. Езикът на неговите стихове и статии, говорещи за просвещение и култура е разбираем и силен. Въпреки езоповския стил авторът има неприятности с османските власти. Като просветител Славейков е по-близо до радикалите, отколкото до колаборационистите.

В църковните борби не само патриаршията е противник на интелигентния и борбен Славейков. Негови противници (по-точно врагове), са българските чорбаджии-гръкомани и Високата Порта. Забраняват му да пише остри политически статии и да смени задачите на вестник „Гайда“. Така вестникът става от „вестник за свестяване на българите“ във „вестник за наука и разговорки“ и накрая окончателно спира. Трибуна на борбата с Патриаршията става вестник „Македония“, наричан от издателя и главен редактор „вестник за народа“.

Славейков вярва в силата на разума и смята че чрез образованието и културата либералните идеи на свободата и независимостта ще стигнат до българите. Знанията са залог за обществения прогрес и стигат до народа чрез училището и читалищата. Обществено-политическата му дейност е построена върху схващането за могъщата сила на знанието и културата. Условията, в които работи в Цариград налагат използването на либерални форми и методи

за прокарване на стремежите и желанията на българите за църковна независимост. Либерализмът е най-краткият път от идеите на Христос до сърцата на българите.

Като интелектуалец Славейков вярва, че овладяването и развитието на съвременните знания движи прогреса на човешкото общество и българския народ. Той смята, че „просвещението е могъщество, сила“, които ще движат българите по пътя на прогреса. Той е първият българин, който вижда великата сила на знанието в борбата за демокрация, свобода и съвършенство. И тръгва по този път преди Каравелов и Ботев. Просветата и културата са главните оръжия в борбата за демокрация, свобода и независимост.¹² .

Силата на народа и могъществото на нацията са в просветата и културата. Тази идея е постоянна тема не само във вестник „Македония“, но и в цялата обществена дейност на Дядо Славейков. Просветеният народ е сила и богатство на нацията. В условията на Османската империя и общинската автономия се поставят задачите пред българското училище. Всяка община да развива и усъвършенства своите училища, образователната система. Съвършенните общински училища ще допринасят за усъвършенстването на българската национална образователна система. Просвещението прави народа силен и устойчив срещу асимилаторските домогвания на османлиите и гръцкото духовенство.

Централно място в борбата за демокрация и съвършенство на народа заема училището. Наблюденията, тревогите и дейността на Славейков за образованието се реализират в съвременните взаимоучителни училища. Тези училища са стъпало, част от европейската образователна система. Особено важна и отговорна е ролята на учителя. Славейков оценява учителите като духовни водачи и лидери в българското общество, водачи на народа по пътя на благоденствието чрез просвета и култура. Преминал сам по трудния и трънлив път на учителя смята, че в новите условия българите трябва да създадат условия за живот и работа на учителите, да им създадат осигурят обществено и добро материално положение. Така учителите ще имат свобода и възможности да работят за образованието, просветата и културата на българите. Техните сили, воля и енергия трябва да се отдават на училищата и читалищата. В училище учат и възпитават децата, в читалищата – образоват и усъвършенстват възрастните.

За Славейков борбата за просвета и култура е борба за демокрация. В тази борба той вижда учителя като централна и активна фигура. Не забравя униженията и оскърбленията, на които е подложен в началото на своя житейски път като учител, просветител и сеяч на знания, добро, култура и демокрация. С годините отношението на българите към училището се изменя. Благодарение на силната роля на училищата и читалищата българите израстват и се развиват като най-просветената и културна нация в Османската империя. След Освобождението учителят става централна фигура в обществото и особено авторитетен и уважаван държавен служител. Успехите на „Съвременна

¹² Либералните средства са силни и действени. Това пречи на руската давоевателна политика на Балканите. Затова Русия се намесва и налага чрез граф Н. П. Игнатиев и помощника му К. А. Леонтиев радикалния път в българското национално-освободително движение. Този въпрос не е изследван от нашата История на Възраждането.

България” са благодарение на учителите и порасналия авторитет на училището¹³.

В своята журналистическа и просветителска дейност проявява съобразителност, разум и практицизъм. Поднася идеите на демокрацията и прогреса внимателно без да се дразнят османските власти. За това са нужни не само знания и интелект, но и съобразителност. В условията на Османската империя е принуден да ходи по острието на бръснач . За това много му помагат литературните и стилистични способности. В материалите на неговите вестници широко използва метафори и алегии.

В публицистиката си проповядва идеите за обществената роля и сила на българите. В статията „Двете касти и власти” във вестник „Македония ” пише „Додето човек не се счита член на едно общество, той трябва да дели и злото, и доброто на това общество. Който се показва член само тогаз, когато има нужда да се ползува, а в тежки минути оставя обществото и дори отива срещу неговите интереси, той не трябва да се счита за част от обществото и не трябва да се казва, че принадлежи на еди-кой си народ. Обществото трябва да отсича от себе си таквизи членове и да ги покрива с всеобщо презрение.” Позицията на Славейков е показателна, защото разкрива обществената същност и задължения на българите. Обществените задачи и задължения са част от морала. Цялата негова журналистическа и публицистична дейност е система от уроци по политическо и гражданско възпитание.

В литературната и публицистичната дейност на Славейков особено място заема българският език. За него българският език и оръжие на народа в борбата за църковна независимост и културна автономия. Държи на чистотата на езика и съветва преводачите да използват широко народни думи, рядко срещани във формиращия се книжовен език. На страниците на вестник „Македония” излага своите схващания за българския език и мястото му в българската култура и борба за демокрация. Обявява се против езиковия пуризъм на Иван Богоров, стигащ до крайности в стремежа му да създава български думи. Това го води до предлагане на странни и неразбираеми от народа думи, които не влизат в употреба и бързо се забравят.

При културния подем на българите в условията на църковната борба Славейков се проявява и като литературен критик от страниците на списание „Читалище” и вестник „Македония” Формира естетическите си възгледи под влиянието на руските революционни демократи В. Г. Белински (1811 – 1848) , Д. Ив.Писарев (1840—1868) , Н. А. Добролюбов (1836 – 1861) и др.. Критическите му бележки показват дълбоко познаване на литературния процес. С особена любов и внимание оценява сценичните произведения на Добри Войников и Васил Друмев. При анализа на произведенията проявява възискателност и посочва, че „Иванко” на Васил Друмев е „ една капитална пиеса за бъдещия наш народен театър”. Критическите материали са форма за излагане на идеите на демокрацията, които са особено актуални в борбата за църковна независимост и културно развитие на българския народ. Намира интересна форма за разпространение на идеите на либералната демокрация чрез критически анализи на литературни произведения. Демокрацията е в същността на Дядо Славейков и се проявява във всяка негова дейност.

¹³ До 1939 г. в Буржоазна България началните учители получават по-високи заплати от селските кметове.

Неговите критически етюди могат да се разглеждат като начало на българската литературна критика.

Поетът Славейков се проявява като демократ и поставя поезията в служба на българския народ и демокрацията. За него поезията е форма за проява на интелекта и културата. Трябва да се каже, че творческият литературен процес у Славейков е труден и продължителен. Отдава се напълно на учителската професия и просветителската дейност. В процеса на усъвършенстването чете много. В ония времена книгите се доставят трудно и изборът не е особено богат. Щастлив и активен е животът на Славейков в Свищов, където намира в читалищната библиотека важна роля за развиване на литературните интереси и развиване и формиране на неговото национално и гражданско съзнание изиграва историята на Св. Паисий. С обогатяване и развиване на знанията се проявява и талантът на Славейков на поет, журналист, публицист. Литературните занимания и прояви отразяват духа на времето и търсенията на младите и интелигентни хора. Затова е желан и търсен като автор. А това засилва ефекта от неговата дейност като просветител и демократ.

Недооценена е заслугата на Славейков за разпалване на национализма на българския народ и волята му за свобода и самостоятелност. Национализмът е любов и привързаност към българите, православието и родната земя с нейните територия, език, култура, исторически традиции, идеали и стремежи. В своите вестници, публицистика, стихове Славейков утвърждава националното начало във всяка дейност на българите. И като учител, и като писател, журналист и публицист утвърждава българския национализъм. Неговите вестници, поезия са факли, разпалващи желанието на българите за просвета, култура, знания.

В църковните борби среща съпротива от много страни. Слабо просветените хора трудно приемат идеите му, лесно се манипулират от Патриаршията и силните гръкомани в българското общество. Част от заможните българи са против силното съборно начало, защото това означава широко участие на народа в управлението на църквата и отслабване на влиянието на богатството. В църковните борби се проявяват демократизмът и прогресивният мироглед на Славейков. Неговите идеи намират подкрепа в широки слоеве на българското общество. Това позволява да се преодолее съпротивата на висшия клир и гръкоманите, които са против участието на миряните в управлението на църковните дела. Това е опит да се ограничи демократизма в създаващата се Българска православна църква.

Демокрацията в българското общество се залага и заражда в общинското самоуправление и в съборното начало в управлението на Българската православна църква. При устройване на управлението на тези две институции се премахва имуществения ценз и управлението се осъществява „по вишегласие“, истинска и реална демокрация, в която управлява волята на мнозинството. Тези кълнове на демократичните и общочовешки принципи избухват, развиват се и укрепват в свободната Българска държава и намират отражение в Търновската конституция. И това става до голяма степен благодарение на Дядо Славейков.

Българи заемат високи административни постове в администрацията на Османската империя. Княз Стефан Богориди и Гаврил Кръстевич от Котел, Вълко Василев (Турко Василяки) от с. Върбица Шуменско, Хаджи Иванчо Хаджипенчович от Русе, д-р Стоян Чомаков от Пловдив и др. са известни

османски сановници. Това явление може да се разглежда като първа сериозна заявка на българите за заемане на достойно място в империята..

Борбата за църковна независимост е първия акт на либералния път за национално освобождение. Желанието на българите за самостоятелна църква е и настояване за признаване на българската нация в Османската империя. Исканията на българите не са толкова опасни за реда и сигурността в империята. Вече има действия на империята, които фактически признават българите за нация. Движението за църковна независимост сериозно засяга интересите на Руската империя. Църковната независимост означава също така и културна самостоятелност. Това създава условия за развитието и укрепването на българите и отдалечаването им от руското влияние. Северната империя не иска на пътя ѝ към Цариград и Проливите да има население със силно национално самосъзнание, развити култура и икономика¹⁴. Стремещт към църковна самостоятелност приближава българския народ към искане за държавна автономия след известно време¹⁵. По наше мнение това е едно от съображенията на Високата порта да разреши създаването на Българска Екзархия. В хода на изострените борби езикът на Славейков по страниците на вестник „Македония“ става по-остър, настъпателен и войнствен. В създадените условия метафорите и алегорите се оказват недостатъчни. Започва да използва откровени призови за борба срещу настъплението на патриаршията и гръкоманите.. Това раздразва османските власти, вестникът е спрял и Дядо Славейков се озовава в затвора.

Всяка дейност на големият българин – учител, журналист, публицист, поет, изследовател на българския език и събирач на народни умотворения, общественик е подчинена на службата на България, на българския народ, на доброто и прогреса. Няма област от обществената дейност в Османската империя, в която да няма негово участие и навсякъде оставя трайни следи. Дейността на дядо Славейков се проявява навсякъде като работа за българския народ и българската идея. Целият му живот е посветен на службата на България, на доброто, демокрацията и прогреса. Животът му е борба за знания, култура.

Животът на Славейков е пример за верност, твърдост и последователност в службата на българския народ. В тази своя служба се превръща от селски даскал в народен трибун и всепризнат национален лидер, става учител на целия народ. Постава своя интелект, и култура в служба на народа. Поезията на Славейков е израз на неговата любов към поробеното Отечество. Някои от стихотворенията му са достойни за национален химн на Свободна България. Тази поезия е факел, който разпалва огъня на национализма и демокрацията, осветяващ пътя на българите към прогрес, хармония и съвършенство. Дейността на Славейков създава в българите убеждение и вяра в необходимостта от развитие, обогатяване и усъвършенстване на нацията и ги настройва към действия за изпълнението на това.

¹⁴ През 1877 г. като идва в България Император Александър Втори с изненада узнава, че българите са собственици на земята, която обработват и имат в Османската империя много повече права и свободи от неговите поданици.

¹⁵Руските историци по всякакъв начин изкривяват историческата правда и омаловажават ролята на Средновековна България в православие и християнската култура. Руските историци неправилно разчитат названието на Паисиевата история като „История славяноболгарская“ вместо истинското „История славноболгарская“. И до днес остава в употреба неправилния руски прочит на заглавието на великото произведение.

Дейността на Славейков като учител, поет, журналист, общественик изковава и изостря мечовете на българите, с които те по-късно строшат веригите на робството и извоюват свободата си. Благородството и хуманизма, излъчвани от славейковата дейност позволяват на българския народ да превърне мечовете в плугове, с които да обогати свободната си държава и я направи могъща и достойна за свободата, демокрацията и доброто.

Самородният талант и безспорния интелектуален потенциал правят Дядо Славейков лидер в либералното движение на освободена България. Това му позволява да се прояви и реализира преди всичко като гражданин, политик и народен водач. Като че ли тази негова роля и дейност е малко изследвана и разкрита до днес. В съзнанието на българите той е преди всичко народен учител, поет, писател, изследовател на народното творчество. В Учредителното събрание се проявява като изключителен оратор и полемист. Неговите полемични способности правят либералите силни и действията им твърди, настъпателни и затова успешни. Благодарение на неговите интелект и способности в Учредителното събрание преобладава либерализмът и е приета Търновската конституция – най-прогресивната в Европа¹⁶.

„Тънък познавач на народната душа и хуморист, Славейков можа едно по друго да възбуди слушателите си, като разтрогва у тях чувствителните им струни, и да ги очарова със своя весел игрословен език.”¹⁷ След завладяването на Събранието предлага мнението си по предлагания проект на конституция и величае свободата, която е в опасност. „Всичките ни неприятели са ни борили с това, че не сме били узрели за свободата Но ето че една комисия от Народното събрание иде да потвърди думите им, като казва и печатно заявява, че ние не сме още за пълна свобода, когато за тази свобода толкози драгоценна кръв проля братския нам руски народ. . . Монархия, която да управлява нашия нов и неопитен още народ, това разбирам, но конституция консервативна не разбирам,, то прилича , като да казва някой леща за кебап. Те искат конституция, в която да вее нещо, с други думи, искат някаква вятърничава конституция. Като народен представител и в името на народа, не приемам рапорта.”¹⁸ Първи разбира антинародната същност на консервативната идея и вредата ѝ за нова България. В българското общество няма условия за проява и налагане на консервативните идеи в държавата. Ограничаването на политическите свободи нанася вреди във всички области на държавата. Не може в края на 19 век да се налагат ограничения на свободата и правата на народа. Либералната идея дава и гарантира права и свободи на всички граждани на държавата без ограничения и разделяне. Това е истинска демокрация, както е формулирана и наложена от Френската революция.

Дейността в Учредителното събрание е твърда, последователна и настъпателна. И в пленарната зала, и в Търново е лидер в острите борби на либералите с консерваторите. Не оставя и журналистиката. Издава вестник „Остен”, в който продължава борбата за демокрация, за прогрес и създаване на съвършена Българска държава. Във вестника широко използва умело подбрани народни мъдрости. Някои от тях, по наше мнение, са негови творения.

Работата в Учредителното събрание е върхът в политическата, обществената и гражданската дейност на Дядо Славейков. Идеите, които той

¹⁶ Благодарение на пламенната реч на 27.03.1879 г. отпада от Търновската конституция двукамарния парламент.

¹⁷ Радев Симеон Строителите на Съвременна България, С. Български писател, 1990. С. 84.

¹⁸ Пак там, с. 85.

проповядва от страниците на своите вестници са овладяли нацията и се проявяват във вихъра на започналите политически борби. Двете политически течения либерали и консерватори имат различно виждане за пътя на България към демокрацията и прогреса.

На 27.04.1879 г. е създадена Либералната партия. Петко Славейков е един от създателите и всепризнат лидер на партията. Той е главен редактор на вестниците на партията "Целокупна България", "Независимост", "Търновска конституция" и "Правда"¹⁹. Автор е на програмната статия "Програмата ни" във вестник "Целокупна България" (бр. 1, 20.VI.1879) и е сред създателите на Програмата на Либералната партия от 20. 01. 1882, чийто протокол е подписан на 28. 01. същата година.

В дните на контрапреврата (август 1886 г.) Дядо Славейков застава твърдо до Стамболов и подкрепата му е особено ценна в критичните дни за овладяване на положението. Верен на своите възгледи за демокрация точно оценява страшната опасност, надвиснала над зловещата България. В тежките дни на безкняжието, грубата намеса на Русия чрез мисията на ген. Каулбарс и влизането на руските военни кораби „Забияка (Побойник)” к 12 оръдия и „Память Меркурия” със 17 оръдия във Варна уговаря своя приятел регента П. Каравелов да подпише тронното слово. В тези тежки за България дни Славейков се огъва и въпреки че е избран в Третото ВНС не отива в Търново. С това си спечелва злите упреци на националистите и на много от политиците, които са се учили от него на демокрация. И сега остават открити въпросите защо такъв твърд и последователен демократ като Дядо Славейков се отдалечава от защитата на свободата на България от грубите и брутални попълзновения на Русия.

В Учредителното събрание Дядо Славейков се среща с Петко Каравелов. И двамата са либерали. Университетското образование, високият интелект и широка ерудиция налагат Каравелов като един от водачите на либералите. Умението на Каравелов да привлича верни и предани съмишленици дават много сили на либералите. Той признава първенството на Славейков и се прекланя пред неговия огън и борбеност срещу чуждите на България и българската душевност идеи, прокарани от консерваторите. Славейков и Каравелов са заедно в звездните часове на България – в Учредителното събрание и по време на Съединението. Те забелязват и оценяват по достойнство интелектуалните способности и обществената активност на Захари Стоянов.

Дядо Славейков е безспорният авторитет и учител по демокрация на Захари Стоянов, който го боготвори и почита до есента на 1886 г., след което настъпва бурна и ексцентрична тригодишна полемика между тях, прекъсната внезапно с ненавременната смърт на Захарий. Възрастовата разлика (Славейков е по-голям с 23 години - роден е на 17.XII.1827 срещу 1850 на З. Стоянов) не им пречи защото духовното единство между тях е силно., Не е случайно, че са добри приятели и съмишленици шест години. И двамата произхождат от народа (Търново и Медвен). И двамата са самоуки, развили с упорит труд и всеотдайност своите качества и възможности, за да израснат до обществени лидери²⁰.

¹⁹ 1 „Правда” е 18-я вестник, издаван от Дядо Славейков. Излиза само един брой на 15.12.1888 г.

²⁰ Ученикът и неговият опонент. Гърдев Борислав Литературен форум, бр. 15, 16.04.2002 - 23.04.2002.

Славейков и Захарий са самородни таланти и като такива стават първенци в родния културен и обществен живот. След Освобождението държат първо да се реализират като граждани и политици, а след това и като творци. Интелектуалци като Захари се срещат в историята на някои народи (Максим Горки в Русия, О Хенри в САЩ) Друг българин с подобна биография е д-р Петър Гудев.

В политическите борби и Захарий, и Дядо Славейков воюват самоотвержено и безкомпромисно, понякога стигат до крайности, но винаги се борят като герои с минало за определени възгледи, а не за лично обогатяване. Достигат върха на държавната пирамида, но не ги възприемаме като обществени парвенюта, а като заслужили местата си самоуки трибуни и дейци - П. Р. Славейков като министър на просветата (през 1880 г.) и на вътрешните работи (1880-1881 г.), като директор на Народната библиотека и депутат в Учредителното, Първо, Второ и Четвърто ОНС. Захарий Стоянов е депутат в Четвърто и Пето ОНС, подпредседател на Третото ВНС и подпредседател и председател на Петото ОНС.

Бурните времена, в които живеят и работят ги разделят, стават противници, но не и врагове. Дядо Славейков и Захарий са противници в конфликта на правителството с православните архиереи у нас, не приели провъзгласяването на Фердинанд за български княз на 2.VIII.1887 г. По повод прокуждането на владиците Симеон Варненски-Преславски, Климент Търновски и Константин Врачански на 30.XII.1888 г. П. Р. Славейков пише писмо до Княз Фердинанд, в което го моли за съдействие.

Захари моли някогашния си приятел да пише спомените си, но не получава отговор. Уговаря среща, но не посещава Славейков - вероятно срещата е отложена за след връщането му от Световното изложение в Париж. Никой не предполага, че точно във френската столица ще умре при загадъчни обстоятелства на 2.IX., изпреварвайки с близо 6 години (1.VII.1895) кончината на своя учител по демокрация. Така смъртта и болестта прекратяват острата полемика между учителя и неговият талантлив и темпераментен ученик. Остават литературните им трудове и публицистика, паметник на една отминала епоха.

Животът и дейността на Петко Славейков оставят ярка диря в историята на България. Повече от 50 години живее, работи твори за българите и в името на България. Поставя началото на българските демократически традиции. Проявява се като интелектуалец във всички области на българската култура, просвещение, литература. Силното му присъствие в обществения и интелектуален живот на България дават окраска на политическия живот на страната. Заложената от Дядо Славейков либерална демокрация остава завинаги в Буржоазна България. Всички политици, партии и политически движения в края на 19 и през 20 век са либерални. Либералната идея е сигурна гаранция за демокрацията в България. Обществената практика убедително показва това. Опитите за налагане на антидемократични идеи и действия са неуспешни и бързо са отхвърляни от народа и обществото. Благодарение на либералната демокрация България се развива и става страната с най-силната икономика в Югоизточна Европа. Животът на великия българин е борба за демокрация, за благо на България. Остава в българската история като първият демократ, хуманист и гражданин.